

ΖΑΧΑΡΙΑ Ν. ΤΣΙΡΠΑΝΔΗ
Ἐκτάκτου Καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας
τῶν Μέσων καὶ Νεωτέρων Χρόνων

ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΛΟΓΗ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΙΤΑΛΙΑΣ
ΣΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ ΙΣΤ' ΑΙ.
(Προσθήκη καὶ διορθώσεις)

Πρὶν ἓνα χρόνο δημοσίευσά στὸν δευτερο τόμο τῆς «Δαδώνης» (1973, σ. 63-76) τὴ μελέτη: Ἐκλογή μητροπολίτη Ἰταλίας ἀπὸ τοῦς Ἑλληνας τῆς Ἀγκώνας (1543, 1548). Τότε ἀγνοοῦσα, δυστυχῶς, μία βασικὴ γιὰ τὸ θέμα μου μελέτη τοῦ Βούλγαρου ἱστορικοῦ Ivan Dujčev, ποὺ ἐκδόθηκε στὰ βουλγάρικα σὲ περιοδικὸ τῆς Σόφιας τὸ 1937. Ὁ τίτλος τῆς εἶναι: Za pravata na ochridskite archiepiskopi ot srédata na XVI v. vurchu nekoi italiiski oblasti (=Γιὰ τὴ δικαιοδοσία τῶν ἀρχιεπισκόπων Ἀχρίδος ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰ. σὲ μερικὲς ἰταλικὲς περιοχῆς), στὸ περ. «Izvestija na Istoričeskoto Družestvo» 14-15 (1937), σ. 151-171 (στὴ σ. 170-171 περίληψη στὰ γαλλικά). Τὴ μελέτη αὐτὴ μοῦ τὴν ὑπέδειξε ὁ φίλος κ. Σωτήριος Λ. Βαρναλίδης, ὁ ὁποῖος ἀσχολεῖται εἰδικὰ μὲ τὴν ἱστορία τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος. Στὸν ἴδιο ὀφείλω καὶ τὶς φωτοκόπιες τῆς μελέτης. Τοῦ ἐκφράζω καὶ ἀπὸ ἐδῶ τὶς θερμότητες εὐχαριστίες μου.

Στὸ ἄρθρο του αὐτὸ ὁ Dujčev ἐκδίδει, σὲ παράρτημα (σ. 162-170), πέντε ἔγγραφα, μέσα στὰ ὁποῖα περιλαμβάνονται καὶ τὰ τρία ἔγγραφα ποὺ παρέθεσα στὴν παραπάνω ἐργασία μου. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ μὲ ὑποχρεώνει νὰ ἐπισημάνω τὴν ἀμοιβαία συμβολὴ στὸ κοινὸ θέμα ποὺ ἀπασχόλησε παλαιότερα τὸν D. καὶ πρόσφατα ἐμένα, ἀφοῦ ἡ τύχη δὲν μὲ εὐνόησε νὰ γνωρίσω ἐνωρίτερα τὸ ἄρθρο τοῦ D. Τὰ στοιχεῖα, ποὺ θὰ ἀξίζε νὰ ἀναφερθοῦν, εἶναι, πιστεύω, τὰ ἀκόλουθα:

α) Καὶ ὁ Βούλγαρος ἐπιστήμονας ξεκινᾷ ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τῆς συλλογῆς τοῦ L. Podocataro ποὺ σώζονται στὴ Μαρκιανὴ βιβλιοθήκη: Lat. cl. X, n° 174, collocazione 3621 (σ. 151-153). Περιγράφει καὶ ἐκδίδει τέσσερα (σ. 153, 156, 157, 162-164 ἔγγρ. 1, 164-166 ἔγγρ. 2, 169 ἔγγρ. 4, 169-170 ἔγγρ. 5). Ἀπὸ τὰ τέσσερα, θεώρησα καλὸ νὰ ἐκδώσω καὶ νὰ σχολιάσω τὰ τρία (σ. 68-72, 73-74, 75-76). Γιὰ τὸ ἄλλο ἔγγραφο περιορίστηκα νὰ δώσω περίληψη καὶ νὰ τονίσω τὴ σημασία του (σ. 73). Ἐπὶ πλέον ὁ D. χρησιμοποίησε καὶ ἐξέδωσε (σ. 152, 156-157, 161-162, 166-167 ἀριθμ. 3, πανομοιότυπο στὴ σ. 168) ἓνα ἔγγραφο προερχόμενο ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Βατικανοῦ (Vat. gr. 2124, φ. 19). Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ ἤδη τὸ γνῶριζε ὁ A. Réchayge, ὁ ὁποῖος ἐκμεταλλεύθηκε τὶς εἰδήσεις του στὰ 1936. Στὴν ἐργασία τοῦ Réchayge στηρίχτηκε, ὅσο χρειαζόταν, καὶ ἡ μελέτη μας (σ. 65 σημ. 2). Ὁ D. δὲν μνημονεύει τὸν Réchayge, δικαιολογημένα, νομίζω, γιατί οἱ μελέτες καὶ τῶν δύο, ἀν καὶ

ἐξετυπώθησαν μὲ διαφορά ἐνὸς ἔτους (1936, 1937), μᾶλλον θὰ κυκλοφόρησαν σύγχρονα.

Ἄς προστεθῆ ἕξ ἄλλου ἐδῶ ὅτι ὁ D. κάνει λόγο πάντα γιὰ τὸν καρδινάλιο Santacroce, χωρὶς ἄλλη διασάφηση. Ἡ παράλειψη δημιουργεῖ κίνδυνο γιὰ παρανόηση. Πρόκειται βέβαια γιὰ τὸν τίτλο πού παίρνει κάθε καρδινάλιος ἀπὸ τὴν ἐκκλησία στὴν ὁποία προΐσταται. Ἡ ἐκκλησία εἶναι τοῦ Σταυροῦ (Santa Croce) καὶ ὁ καρδινάλιος λεγόταν Prosper Publicola (σ. 65). Στὴν ταύτιση αὐτὴ φαίνεται πὼς δὲν ἔφτασε ὁ D., ἂν κρίνω, ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν παράλειψη τοῦ ὀνόματος τοῦ καρδινάλιου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ σημ. 3 τῆς σ. 156: «Γιὰ τὸν καρδινάλιο Santacroce βλ. π.χ. ...».

β) Στὴ μελέτη τοῦ ὁ D. δίδει μεγάλη σπουδαιότητα στὸ πρόβλημα τῆς πνευματικῆς ἐξαρτήσεως τῶν ὀρθόδοξων Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν τῆς Ἰταλίας ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἀχρίδος. Νομίζω ὅτι ὁ συγγρ. πετυχαίνει στὸ στόχο του. Προσφέρει πλούσιες μαρτυρίες ἐπάνω στὸ θέμα αὐτό, ὥστε τὸ ἄρθρο του, ὕστερ' ἀπὸ τόσα χρόνια, ἐξακολουθεῖ νὰ διατηρῆ τὴν ἀξία του. Ἰδιαίτερα πρέπει νὰ ἀναφερθῆ ὅτι χάρη στὸ ἔγγρ. ὑπ' ἀριθμ. 2 πού ἐξέδωσε (σ. 164-166), γίνεται γνωστὸς ὁ προκάτοχος τοῦ Παφνουτίου στὴ μητροπολιτικὴ ἔδρα τῆς Ἰταλίας, κάποιος Ἰάκωβος, σιναΐτης (ὅπως καὶ ὁ Παφνούτιος). Καὶ ὁ Ἰάκωβος εἶχε χειροτονηθῆ ἀπὸ τὸν Ἀχρίδος Πρόχορο γύρω στὰ 1536-1537 (σ. 156). Ἐπομένως τρεῖς εἶναι οἱ γνωστοὶ ὡς τώρα μητροπολίτες Ἰταλίας: Ἰάκωβος (1536/37-1543 ci.), Παφνούτιος (ἐκλογῆ 1543, χειροτονία 1548-1566 ci.) καὶ Τιμόθεος (1566 - λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 1586· γιὰ τὴν τελευταία χρονολογία βλ. σ. 160, σημ. 5 τῆς 159). Οἱ πληροφορίες αὐτὲς πλουτίζουν ἀναμφισβήτητα τὶς ἰσχνὲς εἰδήσεις τοῦ Ivan Snegarov (βλ. στὴ μελέτη μας σ. 65 σημ. 3). Ὁ D. ἐξ ἄλλου προχωρεῖ ἀκόμη περισσότερο (σ. 157 σημ. 2), καθὼς ὑποθέτει ὅτι καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Ἰάκωβο μητροπολίτης Ἰταλίας ἦταν ὁ Ροδίτης Ἰωσαφὰτ Λάμπος (Lambus). Ἡ ὑπόθεση εἶναι μᾶλλον τολμηρῆ. Τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐγγράφου, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀντλεῖ ὁ D., δὲν βλέπω νὰ ἀφήνῃ περιθώρια γιὰ μίαν παρόμοια σκέψη (βλ. τὸ ἔγγραφο δημοσιευμένο στοῦ A. Mercati, Documenti pontifici per il rito e l' Oriente Bizantino, «Stoudion» 5 [1929-30], σ. 79-82).

Στὴ μελέτη μας δὲν γίνεται ἐκτενὴς ἐξέταση τῆς δικαιοδοσίας τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος. Ὑστερ' ἀπὸ τὶς μελέτες τοῦ A. Réchayre (στὴν «Echos d' Orient» 35 [1936] σ. 183-204, 280-323, 36 [1937], σ. 398-439) καὶ (παλαιότερα) τοῦ H. Gelzer (στὰ 1902) δὲν κρίθηκε αὐτὸ ἀναγκαῖο. Σκοπὸς τῆς μελέτης ἦταν κυρίως νὰ τονίσῃ τὴν παρουσία τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀγκώνας (σ. 70-72). Καὶ εἶναι αὐτό πού κατὰ σύμπτωση λείπει ἀπὸ τὸ ἄρθρο τοῦ D. Ὑπογραμμίστηκε ὁ ρόλος πού παίζει μίαν

ἐλληνικὴ παροικία στὴν ἐκλογὴ μητροπολίτη Ἰταλίας. Οἱ 36 Ἑλληνες τῆς παροικίας τῆς Ἀγκώνας, ποὺ ὑπογράφουν τὸ σχετικὸ ἔγγραφο, εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ προτείνουν στὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἀχρίδος τὸ κατάλληλο πρόσωπο γιὰ ἀρχιερέα τους. Καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος δέχεται τὸ πρόσωπο αὐτό. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα εἶναι ἀποκαλυπτικὴ ἡ μαρτυρία τοῦ ἔγγρ. ὑπ' ἀριθμ. 2 (στοῦ D., σ. 164-165). Ἐδῶ ὁ Ἀχρίδος Πρόχορος σὲ γράμμα του στὰ 1548 πρὸς τὸν πάπα Παῦλο Γ', καθὼς ἀναφέρεται στὸν νεοχειροτονηθέντα Παφνούτιο, ὑπενθυμίζει ὅτι πρὶν 12 χρόνια οἱ Ἑλληνες τῆς Σικελίας, Ἀπουλίας καὶ Καλαβρίας διάλεξαν τὸν σιναίτη μοναχὸ Ἰάκωβο καὶ αὐτοὶ τὸν ἔστειλαν στὴν Ἀχρίδα γιὰ νὰ χειροτονηθῆ μητροπολίτης Ἰταλίας. Καὶ ὁ Πρόχορος βέβαια τὸν χειροτόνησε. Τὸ γεγονός ἐνισχύει τὴν ἀποψή μας ὅτι οἱ Ἑλληνες τῆς ἰταλικῆς χερσονήσου ὑπεδείκνυαν στὴν Ἀχρίδα τὸν ἀνθρωπὸ τους γιὰ τὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Ἰταλίας. Αὐτὸ τουλάχιστο συνέβη στὶς δυὸ (Ἰάκωβο, Παφνούτιο) ἀπὸ τὶς τρεῖς περιπτώσεις. Γιὰ τὸν Τιμόθεο δὲν διαθέτω σχετικὴ πληροφορία. Ἔτσι δὲν θὰ ἦταν ἴσως ὑπερβολικὸ, ἀν ὑποστηριζόταν ὅτι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος ἐμφανίζεται, ὡς ἓνα σημεῖο, ἐκτελεστικὸ ὄργανο τῆς θελήσεως τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων τῆς Ἰταλίας.

γ) Ὁ D. χρησιμοποίησε μὲ ἐπιτυχία μίαν ἐπιστολή, μὲ χρονολογία 24 Ἰουνίου 1586, τοῦ βασιλιᾶ τῆς Πολωνίας Στεφάνου Bathori πρὸς τὸν πάπα Σίξτο Ε' (σ. 154 σημ. 1, σ. 159 σημ. 5). Ἡ ἐπιστολή, ποὺ γνῶρισε πολλὰ ἐκδόσεις (βλ. τὴ βιβλιογραφία στὴ σημ. 1 τῆς σ. 154), ἀποδεικνύει ὅτι κατὰ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰ. οἱ ἀντιδράσεις τῶν λατίνων ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ ὀρθόδοξου μητροπολίτη στὴν Ἰταλία εἶναι ἀρκετὰ ἔντονες. Λεῖπει ὥστόσο ἀπὸ τὴ μελέτη κάποια ἐξήγηση γιὰ τὴν ἀλλαγὴ συμπεριφορᾶς τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας τὴν ἐποχὴ αὐτή. Εἶναι γνωστὸ ὅτι νέες μέθοδοι ἐφαρμόζονται μετὰ τὴ σύνοδο τοῦ Trento (λήγει τὸ 1563) γιὰ τὸν ἐκλατινισμὸ ὀρθόδοξων Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν τῆς Ἰταλίας. Οἱ ἐναγώνιες προσπάθειες γιὰ τὴν ἐπιβίωσή τους, πρὶν περάσουν στὸν καθολικισμὸ, περιγράφονται στὸ παλαιὸ ἔργο τοῦ Pietro Pompilio Rodotà (τ. 1-3, Roma 1758-1763). Νεώτερη βιβλιογραφία βλ. στὴ μελέτη μας, σ. 64, 76.

Γιὰ νὰ διευκολυνθῆ ὁ μελλοντικὸς ἐρευνητὴς εἶναι καλὸ νὰ σημειωθοῦν οἱ διαφορὲς στὴ μεταγραφὴ τῶν τριῶν κειμένων ποὺ ὑπάρχουν καὶ στὶς δυὸ μελέτες. Οἱ διαφορὲς αὐτὲς ἐξηγοῦνται γιὰτὶ καὶ οἱ λέξεις δὲν ἀποδίδονται καθαρὰ στὰ ἔγγραφα καὶ ἡ σύνταξη τῶν τελευταίων δὲν εἶναι ὁμαλή. Συγκεκριμένα, δέχομαι (ἕστερ' ἀπὸ νέα παραβολὴ τοῦ ἐκδεδομένου κειμένου μὲ τὶς φωτογραφίες τῶν ἐγγράφων) ὡς ὀρθότερες τὶς γραφὲς τοῦ D. γιὰ τὶς παρακάτω περιπτώσεις. Στὸ ἔγγρ. Α' (σ. 68) : στ. (τοῦ ἔγγρ., ὄχι τῆς σ.) 5 ἀντὶ quale γρ. il quale (παράλειψη).

στ. 12 ἀντί *ha deliberato* γρ. *s' a deliberato*· στ. 13 ἀντί *ha moso* γρ. *s' a moso*· στ. 14 ἀντί *havemo* γρ. *I' avemo*· στ. 29 ἀντί *Calegros* γρ. *Talegros* (Ταλέγρος)· ἄς διορθωθῆ τὸ ἐπώνυμο στῆ σ. 71· στ. 33 (σ. 69) ἀντί *Conlisentia de sopra, dito* γρ. *con lisentia de sopradito*· νὰ διορθωθῆ ἐπίσης τὸ ἐπώνυμο στῆ σ. 71. Στὸ ἔγγρ. Β' (σ. 74)· στ. 11 ἡ στίξη εἶναι πιὸ σωστή ὡς ἐξῆς: *che significano cusi: Salve gratiosa, Dominus tecum, como è...* Στ. 12 ἀντί *Santa* (Nostra Ecclesia) Dei γρ. *Santa* (madre) Dei. Στὸ ἔγγρ. Γ' (σ. 75)· στ. 6 ἀντί *rasaminare* γρ. *a saminare*· στ. 14 ἀντί *uedete* γρ. *ue dete*· στ. 17 (σ. 76) ἀντί *ue li dete, io secondo* γρ. *ue li dete io, secondo*.

Στὴν ἔκδοση ἐξ ἄλλου τοῦ D. ἄς γίνουν οἱ ἐξῆς διορθώσεις: στὸ ἔγγρ. 1, σ. 163 στ. 25 (τῆς σ.) ἀντί *Ogeromergiatos* γρ. ο *Geromergiatos* (πρόκειται γὰρ τὸ ἑλληνικὸ ἄρθρο ὀ)· σ. 163-164, στ. 28 καὶ 1 (ἀντίστοιχα) ἀντί *Nicolo Michali Alexi Avlonitis* γρ. *Nicolo, Michali, Alexi Avlonitis*· σ. 164, στ. 2 ἀντί *Tudimitri apo(?) ta Servia* γρ. *tu Dimitri apo ta Servia* (πρόκειται δηλ. γιὰ τὶς ἑλληνικὲς λέξεις: τοῦ Δημήτρη ἀπὸ τὰ Σέρβια). Ὁ D. σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς μελέτης του (σ. 153 σημ. 5) ἐρμηνεύει τὶς λέξεις *apo ta Servia* ὡς «ἀπὸ τῆς Σερβίας», ὅτι δηλ. ὁ ἀναφερόμενος εἶναι ἀπὸ τῆ Σερβία. Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ δὲν εἶναι σωστή. Ἡ ἑλληνικὴ πόλη Σέρβια τῆς ἐπαρχίας Κοζάνης μαρτυρεῖται μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ ἀπὸ τῆ βυζαντινῆ τουλάχιστο ἐποχῆ (πρβλ. Ἄνδρ. Ευγγουπούλου, *Τὰ μνημεῖα τῶν Σερβίων*, Ἀθήναι 1957, ἰδίως σ. 1-6), ἐνῶ ἐπὶ τουρκοκρατίας δὲν ἀλλάζει ὄνομα· ἀναφέρεται ὡς *Serfice* (βλ. πολλὰς μαρτυρίες στοῦ Βασίλη Δημητριάδη, *Ἡ Κεντρικὴ καὶ Δυτικὴ Μακεδονία κατὰ τὸν Ἑβλιγιά Τσελεμπή*, Θεσσαλονικὴ 1973, σ. 199 κ. ἐ.). Σελ. 164 στ. 7 ἀντί *Chirgiachis(?)* γρ. *Chirgiachis*· στ. 8 ἀντί *Petrostefano* γρ. *Petro Stefano*· στ. 11 ἀντί *Schela(?)* γρ. *Schela*· στ. 12 ἀντί *manu propria* γρ. *misser*· στ. 16 ἡ λέξη *sotoscriti* δὲν βλέπω νὰ δικαιολογῆται παλαιογραφικά. Στὴν ἔκδοσή μας (σ. 69, 70 σημ. 1) ἀποδώσαμε τὴ λέξη ὡς *sofoqoriti* ἢ *sotoqoriti*. Γιὰ τοὺς τύπους ὅμως αὐτοὺς διατύπωσα καὶ διατηρῶ ἐπιφυλάξεις. Στὸ ἔγγρ. ἀριθμ. 5, σ. 170 στ. 17 ἀντί *...visto non altro* γρ. *...visto. Non altro*· στ. 19: *andagarò(?) a loco*· στὸ σημεῖο αὐτὸ τὸ ἔγγρ. εἶναι δυσανάγνωστο· καὶ στὴν ἔκδοσή μας (σ. 76) ἀποδίδονται μὲ ἐρωτηματικὸ: *condurai(?) da loco*. Τὸ ἐρωτηματικὸ μένει. Σελ. 170 στ. 20-21: *a paraconne* (= *a paragone?*)· ἴσως αὐτὴ εἶναι καλῶτερη γραφὴ ἀπὸ τὴ δική μας (σ. 76, στ. 25-26)· δὲν μὲ πείθει ὅμως ἀπόλυτα· σελ. 170 στ. 21 ἀντί *tu sai non altro* γρ. *tu sai. Non altro*· στ. 22 ἀντί *ve saluto multo [io]* γρ. *ve saluta multo misser*.

*Ἄς διευκρινισθῆ, τέλος, ὅτι ὁ Τοῦρκος «ἐξωμότης» μητροπολίτης

τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Παφνουτίου εἶναι δύσκολο, κατὰ τὸν D. (σ. 158), νὰ ταυτισθῇ. Ἐτσι ἡ πιθανὴ ταύτιση τοῦ προσώπου αὐτοῦ μετὰ τὸν Καισαρείας Μητροφάνη, πὺ ἐπιχειρήθηκε στὴ μελέτη μας (σ. 74-75), ἀναμένει περισσότερα στοιχεῖα στὸ μέλλον.

À PROPOS DE L'ÉLECTION D' UN MÉTROPOLITE D' ITALIE
VERS LE MILIEU DU XVIe s.

(Additions et corrections)

R é s u m é

On souligne la portée de l'article de M. Ivan Dujčev sous le titre «Sur la juridiction des archevêques d'Ochrida du XVIe s. dans certains territoires italiens» (en bulgare dans le «Bulletin de la Société Historique de Sofia» vol. 14-15, 1937, p. 151-171), et l'on fait des observations sur son contenu et les documents mis en œuvre dans cette publication.

Ensuite l'auteur compare les résultats de son étude parue dans le volume précédent du présent Annuaire («Δωδώνη» 2, 1973, p. 63-76) avec ceux du travail de Dujčev, signale des omissions ou des fautes et procède à des corrections.